

УДК 006.013, 338.439.02

*С.Б. Вербицький, к. т. н., зав. відділу
інформаційного забезпечення, стандартизації та метрології,
О.В. Черняк, пров. інженер,
Н.М. Пацера, пров. інженер-метролог
Інститут продовольчих ресурсів НААН*

**ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА ТА АГРОПРОМИСЛОВИЙ КОМПЛЕКС: ЗАСАДНИЧІ
ПРИНЦИПИ ТА МОЖЛИВІСТЬ ЇХНЬОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ У ПРАКТИЦІ
ТЕХНІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

Зроблений у статті аналіз наукових джерел свідчить про те, що питання взаємодії та взаємного впливу таких сфер, як продовольча безпека держави, технічне регулювання, безпечність харчових продуктів, якість харчових продуктів тощо, можуть бути вирішені шляхом доцільного долучення технічного регулювання до формування інтегрованої структури продовольчої безпеки держави.

Показано, що технічні вимоги щодо важливих індикаторів продовольчої безпеки необхідно викладати у вигляді спеціальних розділів національних стандартів або окремих стандартів щодо особливостей харчових продуктів, призначених для довготермінового зберігання у рамках створення державного резерву. Для кваліфікованого виконання окреслених завдань технічного регулювання доцільно розробити нормативні документи рівня національного стандарту ДСТУ або стандартів зацікавлених організацій, якими би користувалися всі розробники нормативних документів щодо харчових продуктів, визначання показників їхньої безпечності та якості.

У статті наведений розроблений авторами алгоритм втілення засад продовольчої безпеки у нормативних документах рівня національних стандартів і стандартів організацій.

Ключові слова: *безпечність харчових продуктів, продовольство, продовольча безпека, технічне регулювання, якість харчових продуктів*

*С.Б. Вербицкий, к. т. н., зав. отделом
информационного обеспечения, стандартизации и метрологии
А.В. Черняк, вед. инженер,
Н.М. Пацера, вед. инженер-метролог
Институт продовольственных ресурсов НААН*

**ПРОДОВОЛЬСТВЕННАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И АГРОПРОМЫШЛЕННЫЙ
КОМПЛЕКС: ОСНОВОПОЛАГАЮЩИЕ ПРИНЦИПЫ И ВОЗМОЖНОСТЬ ИХ
РЕАЛИЗАЦИИ В ПРАКТИКЕ ТЕХНИЧЕСКОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ**

Выполненный в статье анализ научных источников свидетельствует о том, что вопросы взаимодействия и взаимного влияния таких сфер, как продовольственная безопасность государства, техническое регулирование, безопасность пищевых продуктов, а также их качество, могут быть решены путем целесообразного использования технического регулирования для формирования интегрированной структуры продовольственной безопасности государства.

Показано, что технические требования к важным индикаторам продовольственной безопасности необходимо излагать в виде специальных разделов национальных стандартов либо отдельных стандартов относительно особенностей пищевых продуктов, предназначенных для длительного хранения в рамках формирования государственного резерва. Для квалифицированного выполнения указанных задач

технического регулирования целесообразно разработать нормативные документы уровня национального стандарта ДСТУ или стандартов заинтересованных организаций, которыми бы пользовались все разработчики нормативных документов, касающихся пищевых продуктов, а также определения показателей их безопасности и качества.

В статье приведен разработанный авторами алгоритм учета принципов продовольственной безопасности в нормативных документах уровня национальных стандартов и стандартов организаций.

Ключевые слова: *безопасность пищевых продуктов, качество пищевых продуктов, продовольственная безопасность, продовольствие, техническое регулирование*

S.B. Verbytskyi, Ph.D., head of
Department of informational support, standardization and metrology
O.V. Cherniak, lead. engineer,
N.M. Patsera, lead. engineer-metrologist
Food Resources Institute of NAAS

FOOD SECURITY AND AGROINDUSTRIAL COMPLEX: BASIC PRINCIPLES AND POSSIBILITY OF THEIR IMPLEMENTATION IN PRACTICE OF TECHNICAL REGULATION

Scientific sources analyzed in the article confirm, that mutual action and influence issues of such spheres as food security of state, technical regulation, safety and quality of foods can be solved by means of proper involvement of technical regulation in forming of integral structure of food security of the state.

It is shown, that technical requirements to the important indicators of food security are necessary to be laid down as specific partitions of national standards or specific standards on the features of food stuffs intended for long term storage for forming the state reserve. For competent fulfillment of the above said tasks of technical regulation development of a normative document of the level of a national standard, or the level of standard of organization involved, is appropriate, these standards intended to be used by all the authors of the normative documents on foods and determination of the parameters of their safety and quality.

An algorithm of laying down the principles of food security in normative documents of the level of a national standard or a standard of organization is developed by the authors and adduced in this article.

Key words: *food safety, food security, foods, quality of foods, technical regulation*

Історичний досвід нашої країни свідчить про те, що продовольча безпека у певні періоди набуває критично важливого значення для існування нації. Саме цим можна пояснити неослабний інтерес вітчизняних науковців і фахівців до теоретичного обґрунтування та практичного втілення засад продовольчої безпеки у соціально-економічному житті України. Попри дещо іншу спрямованість досліджень щодо продовольчої безпеки, виконуваних зарубіжними фахівцями (виразніший акцент на продовольчій безпеці домогосподарств і окремих соціальних груп, особливі підходи до критеріїв її досягнення та ін.), питання продовольчої безпеки сьогодні є предметом численних публікацій у світових наукових виданнях економічного, соціального та агропромислового профілю.

У науковій літературі є різні думки щодо визначення продовольчої безпеки. Але за змістом вони подібні – продовольча безпека передбачає стабільне забезпечення населення якісними харчовими продуктами у необхідному асортименті. Розповсюдженням визначенням продовольчої безпеки у світі є таке, що характеризує стан економіки, за якого всім жителям гарантовано доступність продовольством у будь-який час у кількості, необхідній для активного та здорового способу життя. Низка дослідників продовольчого

ринку вважають, що продовольча безпека – це гарантована доступність до підтримання активного та здорового життя, тобто мова йде про купівельну спроможність населення. Деякі міжнародні організації, у тому числі світовий банк, дотримуючись такої ж думки, додатково відрізняють хронічну та тимчасову продовольчу залежність [1].

У 1990 роках фахівці Американської федерації товариств експериментальної біології запропонували такі визначення:

- Продовольча безпека – це повсякчасна доступність для всього населення їжі у кількості, достатній для активного здорового життя. Щонайменше, це означає: 1) вільний доступ до здорової їжі відповідної поживної цінності; 2) гарантована можливість отримати їжу у прийнятний для суспільства спосіб (тобто, без залучення каналів постачання продовольства, передбачених у випадку надзвичайних подій і катастроф, без споживання харчових відходів, крадіжок їжі та ін.).

- Продовольча небезпека – це негарантована та обмежена доступність здорової їжі відповідної поживної цінності та негарантована та обмежена можливість отримати їжу у прийнятний для суспільства спосіб.

- Голод – важкий або хворобливий стан, спричинений браком їжі. Голод може викликатися тривалим браком їжі належної поживної цінності. Голод може бути, проте не обов'язково є, наслідком продовольчої небезпеки [2].

За концепцією, запропонованою Агентством з міжнародного розвитку США (U.S. Agency for International Development – USAID), вимог продовольчої безпеки дотримано, коли «для всього населення завжди є доступним, у фізичному та економічному сенсі, продовольство, що забезпечує харчування, необхідне для продуктивного та здорового життя». Таким чином, продовольча безпека складається з трьох складових: наявності – як ступеня фактичної або потенційної наявності продовольства у певній групі населення впродовж певного періоду; доступності – як ступеня можливості населення отримати продовольство у своє розпорядження впродовж певного часу; споживання – можливості населення забезпечити достатньо поживне харчування впродовж певного часу [3].

Згідно з Декларацією [4] Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (Food and Agriculture Organization – FAO), продовольча безпека – це відповідність низці критеріїв, що у своїй сукупності забезпечують фізичний та економічний доступ усіх осіб у будь-який час до безпечного й повноцінного продовольства, достатнього для задоволення фізіологічних потреб і гарантування активного та здорового життя. Належне розв'язання питань продовольчої безпеки лежить як у площині економічних категорій (наявних і прогнозованих обсягів продовольства, фізичної та фінансової доступності його для населення, обґрунтованого асортименту харчових продуктів, їхнього розподілу та ін.), так і в площині цілком конкретних норм щодо безпечності та якості харчових продуктів. Насамперед, це стосується продуктів, які залучено до переліку основних у світлі норм продовольчої безпеки – як за певних надзвичайних обставин, так і за умов сталого розвитку народного господарства країни.

Можна констатувати, що технічні та технологічні аспекти гарантування продовольчої безпеки досі не знайшли належного відображення у науковій і фаховій літературі, хоча у деяких авторів вже склалося розуміння того, що серед чинників забезпечення ефективного функціонування системи продовольчої безпеки є сприяння використанню передових технологій у виробництві, переробці та збереженні продовольчої сировини та продовольства [5]. Важливо не лише досягти відповідності критеріям продовольчої безпеки щодо кількості харчових продуктів, проте й забезпечити їх відповідність канонам здорового харчування, вимогам якості та безпечності через належну координацію сільського господарства та переробної промисловості [6].

Наведені вище визначення поняття «продовольча безпека» не є вичерпними чи загальновизнаними, проте можуть послугувати для встановлення терміносистеми, необхідної для розв'язання завдань, що належать до спільної сфери регулювання щодо продовольчої безпеки держави та щодо безпечності та якості харчових продуктів, дозволять

сформулювати засадничі принципи збалансованого інтегрування документально нормованих у рамках чинного технічного регулювання вимог щодо безпечності та якості харчових продуктів до загальної системи гарантування продовольчої безпеки України.

Метою статті є дослідження місця та ролі концептуальних засад продовольчої безпеки, як пріоритету розвитку вітчизняного агропромислового комплексу, а також оцінювання можливості практичного втілення зазначених засад у технічному регулюванні, зокрема при розробленні національних стандартів, стандартів іншого рівня, настанов та інших нормативних документів.

Методика постановки експерименту та методи досліджень. Залучено принципи системного підходу до досліджень фактологічних матеріалів, зокрема нормативно-правових актів, нормативних документів тощо; абстрактно-логічний підхід щодо узагальнення результатів дослідження та формулювання висновків.

Результати та обговорення досліджень. Продовольча безпека держави є пріоритетом її агропродовольчої політики [7]. Згідно з [8], пріоритетність продовольчої безпеки визначається винятковим значенням у науковому чи практичному плані, розв'язання проблем, пов'язаних з продовольчою безпекою забезпечить вихід на фактично нові позиції, а досягнення запланованих результатів забезпечить провідне місце на державному, європейському чи навіть світовому рівні. Виконаний у [7] критичний аналіз причин, що передують визнанню продовольчої безпеки як пріоритету агропродовольчої політики, її сучасний рівень в державі відповідає викладеним вище вихідним позиціям. Вказують [9] на можливість виникнення проблем з забезпеченням продовольчої безпеки в умовах кризової ситуації в Україні, пов'язуючи можливість продовольчої небезпеки в Україні з аграрною кризою, нечіткою аграрною політикою у вирішенні продовольчої проблеми та проведенні аграрної реформи. З цією метою необхідно формувати принципово нову національну агропродовольчу політику [10]. Обсяги виробництва та переробки сільськогосподарської продукції забезпечують лише основні внутрішні потреби країни, і рівень продовольчого забезпечення підтримується на рівні мінімальних фізіологічних потреб у продовольчих товарах. Це – пороговий рівень продовольчої безпеки. Отже, національну продовольчу безпеку України можна визначити, як гарантовану здатність держави до самозабезпечення базовими продуктами та їх економічної і фізичної доступності, незалежно від зовнішніх і внутрішніх умов, задоволення потреб населення продуктами харчування в необхідних обсягах, асортименті і якості на рівні, який забезпечує здоров'я та розвиток кожної людини [7]. Утвердженню національної агропродовольчої системи в охарактеризованій вище якості має стати розроблення аграрно-продовольчої доктрини із зазначенням конкретних кількісних і структурних параметрів, а також шляхів і механізмів досягнення поставлених цілей [11].

Фахівці різних галузей агропромислового виробництва розглядають різні аспекти проблем, пов'язаних з продовольчою безпекою, вивчаючи виробництво цукру, зерна, вплив екологічної складової на продовольчу безпеку та ін., проте комплексного економічного обґрунтування цієї категорії ще не запропоновано. Продовольча безпека, що її пов'язують з національною, економічною безпекою, залежить від багатьох чинників:

- рівня розвитку аграрного сектора;
- розвитку харчової промисловості;
- рівня експортно-імпортних операцій;
- рівня купівельної спроможності та культури населення;
- можливості використання інноваційних технологій;
- фінансових можливостей підприємств;
- матеріально-технічного забезпечення та інвестиційної привабливості підприємств АПК;
- підтримки держави, наданні підприємствам АПК пільг, ефективної фіскальної політики [12-17].

Оскільки продовольча безпека є складною історичною категорією, можна визначити це поняття, як спроможність держави за будь яких обставин гарантувати і забезпечувати потреби населення в продовольстві на рівні науково-обґрунтованих норм споживання та у відповідності з його платоспроможністю і за цінами, що складаються на ринку продовольства [18].

Стан продовольчої безпеки в Україні оцінюють за допомогою індикаторів, які характеризують наявність, забезпеченість, доступність, якість і безпеку харчування. Оцінювання стану продовольчої безпеки держави, як основи стійкого агропромислового виробництва, повинно базуватись на системі внутрішньогалузевих і зовнішньоекономічних оцінок функціонування агропромислового сектору через співставлення їх з встановленими пороговими значеннями. Згідно з методикою Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (Food and Agriculture Organization – FAO), продовольча безпека країни оцінюється за питомими обсягами зерна і розміру його стратегічних запасів [19]. Зазначений підхід є загальновизнаним для поточних оцінок і прогнозів на макrorівні і використовується як уніфікована база для проведення аналітичних співставлень. Водночас, на національному і місцевому рівні продовольчої безпеки він неприйнятний, оскільки для розуміння проблеми необхідна репрезентативна інформація про стан продовольчого ринку, реалізацію його функцій, прав споживачів на повноцінне харчування. Таку інформацію можна отримати, сформувавши систему показників, обумовлених критеріями оцінки продовольчої безпеки України [20]. При цьому, важливо належним чином відпрацювати технічні та технологічні аспекти об'єктивного оцінювання як кількості залучених для вирішення питань продовольчої безпеки харчових продуктів, так і їхніх показників харчової безпечності та споживчої якості завдяки використанню передових технологій у виробництві, переробці та збереженні продовольчої сировини та готових харчових продуктів, належній координації сільського господарства та переробної промисловості країни [5, 6].

З іншого боку, очевидними є прогалини у науковому висвітленні та нормативному оформленні питань взаємодії та взаємного впливу таких сфер, як продовольча безпека держави, технічне регулювання, безпечність харчових продуктів, якість харчових продуктів тощо. Нагальним питанням є забезпечення належного долучення технічного регулювання у галузі безпечності та якості харчових продуктів до формування інтегрованої структури продовольчої безпеки держави, забезпечення нормативного супроводу зазначеної системи та її повноцінного та оперативного впровадження, як важливої складової безпеки держави в цілому. Згідно з прийнятою зараз в Україні сучасною концепцією, при здійсненні технічного регулювання дотримуються принципів колегіальності прийняття та добровільності використання стандартів, включно з національними. Водночас, зазначене не суперечить необхідності подальшої активізації впливу держави на ті сектори стандартизації, які запроваджують нормування вимог щодо продовольчої безпеки: формування стратегічних резервів, постачання продовольства до збройних сил та інших силових структур, забезпечення населення харчовими продуктами в умовах надзвичайних ситуацій і катастроф [21] та ін. Вважаємо за раціональне запровадження структурної схеми нормативного регулювання питання продовольчої безпеки, що повинна складатися із Закону України про продовольчу безпеку, який би охоплював економічні аспекти проблеми та містив посилення на низку обов'язкових національних стандартів, сферу застосування яких складали би технічні та технологічні вимоги до відповідних харчових продуктів, а також до їхньої безпечності та якості.

Порівняльний аналіз чинних нормативних документів, наукових джерел щодо питань продовольчої безпеки, а також технічної інформації щодо безпечності та якості харчових продуктів дав змогу дійти висновку, що можливими та доцільними напрямками врахування вимог продовольчої безпеки у технічному регулюванні, зокрема стандартизації, є раціональні норми споживання, державні продовольчі ресурси, безпечність харчових продуктів, якість харчових продуктів тощо. На рис. 1 наведено схему, яка відображає

можливий алгоритм втілення засад продовольчої безпеки у нормативних документах рівня національних стандартів і стандартів організацій.

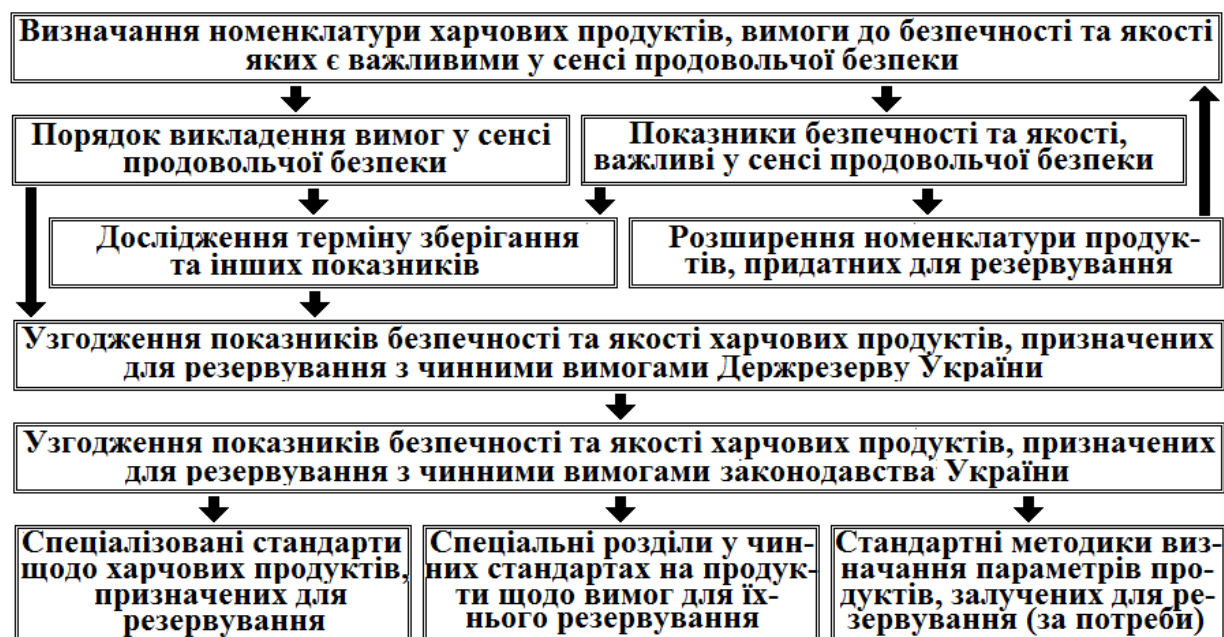

Рис. 1 . Можливий алгоритм втілення засад продовольчої безпеки у практиці технічного регулювання

Багаторічний досвід з розроблення стандартів фахівцями Інституту продовольчих ресурсів НААН, що виконує функції секретаріату Технічного комітету стандартизації 140 «Молоко, м'ясо та продукти їх переробки», дозволяє кваліфіковано оцінити проблеми врахування засад продовольчої безпеки у технічному регулюванні. Зокрема, практика розроблення стандартів щодо харчових продуктів, залучених для державного резервування показує, що їхні фізико-хімічні показники є адаптованими до типових умов ринку продовольчої продукції, проте не враховують особливих вимог щодо її державного резервування. Можливими шляхами розв'язання окресленої вище проблеми є: розроблення спеціальних стандартів, що нормуватимуть технічні умови щодо харчових продуктів, призначених для резервування; долучення до чинних стандартів відповідних складників, які міститимуть особливі вимоги у разі використання нормованих цими стандартами харчових продуктів з метою резервування; розроблення, за потреби, стандартів на методики визначання показників харчової продукції, які важливі у сенсі її підготовки до резервування та його практичного здійснення.

Висновки

Питання взаємодії та взаємного впливу таких сфер, як продовольча безпека держави, технічне регулювання, безпечність харчових продуктів, якість харчових продуктів тощо, можуть бути вирішені шляхом доцільного долучення технічного регулювання до формування інтегрованої структури продовольчої безпеки держави, забезпечення нормативного супроводу зазначеної системи та її повноцінного та оперативного впровадження, як важливої складової безпеки держави в цілому.

Показники безпечності та якості харчових належать до важливих індикаторів продовольчої безпеки, тому необхідно розробити адекватні нормативні вимоги, які доцільно викладати у вигляді спеціальних розділів національних стандартів або окремих національних стандартів щодо особливостей харчових продуктів, призначених для довготермінового зберігання у рамках створення державного резерву. Для кваліфікованого виконання окреслених завдань технічного регулювання доцільно розробити нормативний документ рівня національного стандарту ДСТУ або стандартів зацікавлених організацій,

якими би користувалися всі розробники нормативних документів щодо харчових продуктів, визначання показників їхньої безпечності та якості. Для вирішення окреслених вище задач розроблений алгоритм втілення засад продовольчої безпеки у нормативних документах рівня національних стандартів і стандартів організацій.

Література

1. Зеркалов Д.В. Продовольственная безопасность : Монография / Д. В. Зеркалов. – К. : Основа, 2009. – 449 с.
2. Bickel, G. Guide to Measuring Household Food Security, Revised 2000 / Garry Bickel, Mark Nord, Christopher Price, William Hamilton, and John Cook U.S. Department of Agriculture, Food and Nutrition Service, Alexandria VA. March, 2000. – 76 p.
3. Hoddinott, J. Dietary diversity as a food security indicator / John Hoddinott, Yisehac Yohannes // Washington, Food Consumption and Nutrition Division, June 2002. – 95 p.
4. FAO (1996). Rome Declaration on World Food Security and World Food Summit: Plan of Action., Food and Agriculture Organization, Rome. Italy.
5. Система продовольственной безопасности: закономерности формирования и факторы развития / З. М. Ильина и др.; Минск: И-т экономики НАН Беларуси, Центр аграрной экономики. – 2007. – 111 с.
6. García, A.C. Figuras, normas y protocolos de calidad como herramienta de mejora de la seguridad alimentaria / Ángel C. García // Anales de la Real Academia de Ciencias Veterinarias de Andalucía – Vol. 17 (1). – Dic. 2004 / - P. 229-245.
7. Ільяшенко, В.А. Продовольча безпека, як складова державної агропродовольчої політики України / В.А. Ільяшенко // Економіка та держава. № 6.- 2008. – С. 99-101.
8. Крисанов, Д.Ф. «Пріоритет» в системі наукових поглядів на «проблему» / Д.Ф. Крисанов // Економіка АПК. – 1997. – № 7. – С. 13-17.
9. Миценко, І.М. Продовольча безпека України: оцінка стану та світовий досвід вирішення проблеми / І.М. Маценко. – Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2001. – 204 с.
10. Трегобчук, В.М. Продовольча безпека в контексті національної безпеки держави / В.М. Трегобчук – К.: Інститут економіки НАН України, 1999. – 56 с.
11. Юрчишин, В. До проблеми розробки продовольчої (аграрно-продовольчої) доктрини України / В. Юрчишин // Економіка України. – № 10. – 2001. – С. 4-11.
12. Немченко В.В. Продовольча безпека України / В.В. Немченко // Збірник наукових праць ВНАУ. Серія: Економічні науки №4 (70) Том 2. – 2012. – С. 179-183.
13. Власов В.І. Глобальна продовольча безпека / В.І. Власов. – К.: ІАЕ, 2001. – 506 с.
14. Гойчук О.І. Продовольча безпека: монографія / О.І.Гойчук. – Житомир, Полісся, 2004. – 348 с.
15. Лозинська Т.М. Національний продовольчий ринок в умовах глобалізації: монографія. – Х.: Вид-во ХарРІНАДУ „Магістр”, 2007. – 272 с.
16. Лукінов І.І. Про стратегію трансформування АПК та забезпеченні продовольчої безпеки України / І.І.Лукінов, П.Т. Саблук // Економіка України. – 2000. – № 9. – С. 62-81.
17. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: монографія / П.Т. Саблук, О.Г. Білоус, В.І. Власов. – К.: ННУ ІАЕ, 2008. – 632 с.
18. Хорунжий М.Й. Розробка аграрно-продовольчої доктрини України – імператив часу / М.Й. Хорунжий. // Основні напрями високоефективного розвитку пореформеного агропромислового виробництва в Україні на інноваційній основі. – К.: ІАЕ УААН, 2002. – С. 214-220.
19. Басюркіна, Н.Й. Продовольча безпека як системна характеристика функціонування агропромислового сектору економіки / Н.Й. Басюркіна // Економіка харчової промисловості. – №2 (2011). – С. 5-10.

20. Купинец Л. Е. Экологизация продовольственного комплекса: теория, методология, механизмы / Л. Е. Купинец. – Одесса : ИПРЭЭИ НАН Украины, 2010. – 712 с.

21. Guidelines for food distribution organizations with grocery or meal programs / BC Centre for Disease Control, Food Banks BC and Greater Vancouver Food Bank Society. June 2015, 56 p.